

Marc Van De Mieroop, *Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia*, Princeton: Princeton University Press, 2016, 297 sayfa. ISBN: 978-0-691-17635-2.

Giriş

Fransız düşünür Jacques Derrida *Gramatoloji* isimli önemli çalışmasında yazıyı ya da yazınsal iletileri söz merkeziliğın yerine ikame ederek yazının söz(lü) olana önceliğini ve üstünlüğünü göstermeye çalışır. Ona göre yazı, sözün gücüyle görünür olmayan, baskılanan ve dışlanan şeyleri açık bir şekilde yayarak ona baskın gelmiştir. Böylece şeyleri daha somut veya görünür kılmıştır. Bu görünürlüğün yaygınlaşması için okuma eyleminin devreye girmesi gerekmektedir. Yazı aracılığıyla metinleştirilenler ancak okuma ile birlikte bir anlam kazanır ve bu anlam her yeni okumada farklı bir yönünü ele verir.¹ Bu bağlamda Alman felsefeci Hans-Georg Gadamer *Hakikat ve Yöntem* isimli iki ciltlik eserinde şeyleri (yazılı da olan) anlamlandırmaya çalışmanın aynı zamanda onları yorumlamak anlamına da geldiğini söyleyerek anlam çeşitliğine kavuşabilmek için belirli/belirlenmiş yöntemlerin sınanmasından ve sınırlılıklarından kurtulmanın ya da en azından bunun dışında kalabilmenin önemine dikkat çeker.² Yazılı olandan farklı anlamlar çıkarabilmek için onu farklı farklı yorumlamak gerekmektedir. Bu ise ancak kesin çizgilerle çerçevesi belirlenmiş metodolojik bir sınırlılıkla değil akışkan ve dikey-yatay genişlemeye olanak sağlayan bir yöntem bilgisi ile mümkündür. Bu yöntem elbet yazıya ve ondan elde edilecek anlamlara bağlantılıdır.

Son yıllarda Eski Mezopotamya'nın düşünce tarihiyle ilgili yapılan akademik çalışmalar genellikle karşısına çıkan şu üç bariyeri aşmaya çalışmaktadır. Bunlar, Avrupa merkezci (doğuya dair önyargılı) söylem, terminolojik determinizm ve modern bilimsel paradigmalardır. 20. yüzyılın son çeyreğine kadar Eski Mezopotamya'nın kültürel değerlerini konu edinen akademik çalışmalar onların "ilkel uygulamalarına ve şeylere dair zayıf akıl yürütme biçimlerine" göndermede bulunan yanlış "etik" yaklaşımların kıskacından büyük oranda kurtulamadı. Halbuki daha eksiksiz ve yansız bir tarih yazımı olanağı açısından Mezopotamyalılardan miras olarak kalan çok sayıda çivi yazılı tablet ve maddi kültür materyali ancak kendi gelenekleri, kültürel çevreleri ve dünya-yaşam olanakları açısından "emik" bir yaklaşımla (onların dünyayı veya şeyleri kendilerine göre kavrama biçimlerini öncellemenin gerekliliği anlamında) ele alınmalıydı. Kültürel değerlerin tarihselliğini etraflıca anlayabilmek ve daha doğru bir zemine oturtabilmek için mantıklı-mantıksız, ilkel-gelişmiş ve mitolojik-bilimsel gibi kavramsal ayrımların cazibesine kapılmadan yalnızca var olan şeylerin kendindeki bilgisini açığa çıkarmak adına "içeriden" bir yaklaşım ve kavrayış pratiği de gerekmektedir.

---

¹ Jacques Derrida, *Gramatoloji*, (Çeviren: İsmet Birkan), Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011.

² Hans-Georg Gadamer, *Hakikat ve Yöntem*, (Çevirenler: Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan), Cilt I, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.

Felsefi Düşünce Biçimi

Marc Van De Mieroop'un *Philosophy Before the Greeks* (Antik Yunanlılardan Önce Felsefe) başlıklı çalışması Eski Mezopotamyalıların şeyleri (bilgiyle) kavramalarının akıl yürütme biçimlerini ele alması açısından önemli bir çalışmadır. Yayınlanma tarihi üzerinden beş yıl gibi bir süre geçmesine rağmen Eski Mezopotamya tarihi ile felsefe, düşünce ve kültür tarihi gibi alanlar açısından ülkemizde gereken önemin pek fazla verilmediği anlaşılan³ bu kitap beş kısım dokuz bölümden oluşmaktadır. Bu eser temelde tarihte ilk olarak çok büyük oranda antik Yunanlılara atfedilen (ya da onlarla başlatılan) felsefi ve bilimsel düşünce pratiklerinin aslında onlardan yüzyıllar öncesinde Mezopotamyalılar tarafından, belirli bir okuyucu çevreyle sınırlı kalmakla birlikte, ısrarla ve yoğun bir şekilde sürdürülmüş olduğunu kanıtlamaya çalışır.

Bu çalışma ele alınan konuya dair bir “acaba mı” sorusunu gündeme taşıma niyetinde değildir. Kitap, Mezopotamyalılarda bir felsefe anlayışının ve uygulamalarının “kesinlikle” var olduğunu kanıtlarıyla göstermeyi amaçlar. Kitabın yazarı Mieroop'un antik Yunanlılardan önce var olduğunu öne sürdüğü düşün/me/ce ile teorik bilgi üretme arasındaki ilişki alandaki akıl yürütme faaliyetlerini “felsefe” olarak tanımlamış olması, (bir bilgelik sevgisi veya bilgi aşkı ediminin tarihte ilk olarak antik Yunanlılarla ortaya çıktığının tartışmasız kabulü, felsefe yapmanın onlarla özdeşleştirilmesi ve kelimenin içerdiği [felsefenin] uğraşı alanının çoğu zaman bir terminoloji sorununa indirgenerek/ona bağlı kılınarak tanımlanmak istenmesi gibi nedenlerden ötürü) öncelikli olarak alan içinden (Asur bilim) birtakım eleştiriler almıştır. Bu eleştiriler genellikle Mieroop'un Mezopotamyalıların yazı merkezli anlamı ve yorumu öncelleyen uğraşı alanını ve biçimini var olan bir “felsefe (geleneği)” içerisinde değerlendirmek istemesi üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak hemen ifade edilmelidir ki, bu eleştirilerin hiçbirisi kitabın temelini oluşturan Mezopotamyalıların yazıyla/yazı üzerinden düşünme pratiklerinin, söz gelimi çivi yazılı metinler üzerindeki derleme ve kopyalama çalışmalarının epistemolojik veya düşünsel kaygılarla ilgili olduğu iddiasının karşısında değildir. Eleştiri daha ziyade Mezopotamya tarzı entelektüel bilgi üretimi biçiminin antik Yunanlılarla özdeşleşen tanımlanma biçimiyle (*philosophia*) ve ona içkin olan bir bilme biçiminin analitik ve sistematik düşünme yöntemiyle ne kadar uygunluk arz etmiş olabileceği üzerinedir. Zira bir felsefeden bahsedilecekse bu ilk olarak antik Yunanlılarla başlatılmalıydı. Örneğin Mieroop'un Mezopotamyalılarda bir felsefe geleneğinin var olduğu iddiasına temkinli bir şekilde yaklaşan Yale

³ Kitap ile ilgili Türkçe olarak yalnızca iki değerlendirme yazısı tespit edebildim. Her iki değerlendirme de eski Yakındoğu tarihi alanında uzman olmayanlar tarafından kaleme alınmıştır. Anlaşılan bu kitap ülkemizde Asur bilim ya da eski çağ tarihçiliği camiasından daha ziyade düşünce tarihi çalışanların daha fazla ilgisini çekmiştir. İlgili yazılar için bakınız: İhsan Fazlıoğlu, “Greklerden Önce Felsefe: Kadim Babil’de Hakikat Arayışı”, *Arka Kapak Dergisi* 18, 2017, s. 16; Merve Nur Yılmaz, “Marc Van De Mieroop. Babylonian Philosophy: Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 23/44, 2018-1, ss. 169-174.

ekolünün önde gelen Asur bilimcisi Eckart Frahm'a göre Mezopotamyalı kâtiplerin ve bilgilerin bilgi üretim faaliyetleri filozofa (*philosophos*) has bir bilgi talep biçiminin, yaklaşımının ve icraatının kapsama alanına tam olarak girmez. Her ne kadar özellikle MÖ 1. binyılda eğitilmiş çevrelere mensup olan kimselerin bilgi üretim biçimleri ve var olan yazılı bilgi üzerindeki düşünme süreçleri birçoklarının yaptığı gibi mitolojik bir anlatı formunun ve zihniyetinin (mitopoetik) içerisine ve yapısına indirgen(e)mese de bu tam anlamıyla bir felsefe olarak değerlendirilemez. Doğaya ya da doğal şeylere dair soruşturma biçimleri onları anlamak/anlamlandırmak amacından tamamen bağımsız değildi. Diğer yandan bilgi üretiminin bilimsel ve bilgince bir tarafı olduğu da göz ardı edilemezdi. Bundan dolayı Frahm'ın önerisi bu düşünsel faaliyetleri felsefe olarak değil, ilmi nitelikteki uğraşlar olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı yönündedir.⁴ Bir diğer önemli Asur bilimci Jay Crisostomo da benzer bir şekilde Mezopotamyalı okur-yazarların sıklıkla ilgilendiği farklı temalar ve içeriklerden oluşan başta liste hazırlama pratiklerinin, çivi yazısı aracılığıyla şeyleri kavrama düşüncesinin, çivi yazısının anlam-yorum çeşitliliğine olanak sağlama potansiyelinin, bilgi aktarımının geleneksel rolünün, hermeneutik çabaların, metinlerin içeriklerine ve yapılarına dair benzerliklerin, çok dilliliğin önemsenmesinin ve bir yorum tekniği olarak çeviri faaliyetlerinin bir felsefe edimiyle ilişkilendirilmesinden ziyade bu tür uğraşların bilimsel-ilmi ilgiler, çabalar ve kaygılarla ilgili olduğunu düşünmektedir.⁵ Benzer eleştirileri çoğaltmak mümkün ancak anlaşılabilir bu konudaki temel tartışma Mezopotamya usulü entelektüel bilgi üretiminin ne türden bir faaliyet alanına tekabül etmiş olduğu üzerinedir. Bu türden bir üretiminin ve düşünce biçiminin felsefe yapmaktaki rolü (varsa?) ile onun (var olan!) bilimsel ve ilmi misyonu açısından bir kıymeti var mıydı? Mezopotamyalılar için (yazılı) bilginin, muhtemel olan ile gerçek, mahiyet ile öz, bütün ile parça ve ayırım ile benzerlik arasında salınan bir sarkaç olduğu düşünülebilir.

Mezopotamyalılarda bir felsefe geleneği var mıydı, yoksa onların Mieroop'un da felsefi bir uğraş olarak değerlendirdiği epistemolojik çabaları, Mezopotamyalıların doğaya dair imgesel düşüncüyü kavramlaştırma sorunu yaşadıklarını ileri süren diğer Asur bilimciler nazarında analitik ve sistematik düşünce biçimlerinin zayıf olduğu salt bilimsel-ilmi ya da eğitsel faaliyetler miydi? Mieroop'a göre felsefi bir düşüncenin varlığı kesindi. Özellikle yazı merkezli/yazı üzerinden ilerleyen bir akıl yürütme biçimi ve süreci kesinlikle felsefi bir edimle ilgiliydi.⁶ Ona göre belirli bir kavramsal tanımlama biçimine bağlı kılınmadan Mezopotamyalıların birtakım ilkelerle (her

⁴ Eckart Frahm, "The Perils of Omnisignificance: Language and Reason in Mesopotamian Hermeneutics", *Journal of Ancient Near Eastern History* 5/1-2, 2018, s. 19.

⁵ Jay Crisostomo, "Language, Translation, and Commentary in Cuneiform Scribal Practice", *Journal of Ancient Near Eastern History* 5/1-2, 2018, s. 42.

⁶ Mieroop bu türden eleştirilere cevap niteliğinde kaleme aldığı bir makalesinde bu yöndeki kanıtlarını 6 tez halinde tekrardan düzenlemiştir. Bakınız: Marc Van De Mieroop, "Theses on Babylonian Philosophy", *Journal of Ancient Near Eastern History* 5/1-2, 2018, ss. 15-39. Bu makalenin Türkçe çevirisi için bakınız: Gökhan Kağnıcı, "Babil Felsefesi Üzerine Tezler", *Cibannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* VI/2, 2020, ss. 231-258.

zaman işleyen ve sınanabilen dört dörtlük ilkesel bir tutarlılıktan bahsedilemese de) bilgi üzerinden bir anlam arayışı ve inşası ile bilgiyi yorumlama faaliyetlerinin kendilerine has epistemolojik bir gelenekle ilgili olduğu kesindir. Mieroop kitapta bu çabalara ve uygulamalara dair iki temel şey üzerinde durur. Bunlardan ilki hakikatın bilgisine (?) ulaşmada çivi yazısının rolü, diğeri ise bilimsel listelerin kendilerine özgü olan Babil⁷ felsefesini görünür kılmadaki önemidir.

Philosophy Before the Greeks

Kitabın ilk bölümü Mezopotamyalıların “kozmozogoni” bilgisini “kozmozolojik” bir alanın bilgisi haline getirme çabalarını evrenin-insanın yaratılış anlatıları üzerinden analiz eder. Orijinal halinin MÖ 2. binyılın ilk yarısına tarihlendirildiği Babil Yaradılış Destanı olarak bilinen *Enūma eliš*’te özellikle Babil’in baş tanrısı Marduk’un elli isminin filolojik, semantik ve hermeneutik analizleri, bilgi üzerine düşünmenin onlara has farklı bir düşünce sistemi ve modeli içerdiğini göstermesi açısından ele alınmıştır. Örneğin tanrı Marduk’un otuz altıncı ismi olan ve beş farklı çivi yazısı işaretiyle yazılan “lugalabdubur”⁸ ifadesi analiz edildiğinde görülecektir ki (tanrının diğer isimlerinde olduğu gibi), Sumerce her bir işaretin (lu₂/gal+ab₂+du₁₀+bur₃) farklı okunuşları, ayrı birer anlamı, eş sesli, eş anlamlı ve ayrıca farklı dildeki (Akadca) karşılıkları söz konusudur. Dolayısıyla tek bir ismin yazılışı bu ismi oluşturan işaretlerin piktografik, ideografik, logografik ve hecesel görünüşlerinden, karşılıklarından, değerlerinden ve anlamlarından haberdar olmakla mümkündür ve ancak işaretlerin ve onların anlamlarının çok yönlü ve katmanlı bir analizi bu farkındalığı anlamaya yardımcı olabilmektedir. Mezopotamyalı bilginler bu konularla o kadar fazla ilgilidiler ki, söz gelimi bin yıl öncesinin kanonik metinlerindeki katmanlı bilgiyi anlamak ve kavramak için onun üzerinde titizlikle çalışmış olmalıydı. Örneğin MÖ 1. binyıla tarihlendirilen “yorum metinlerinde” (kommentarlar) tanrı Marduk’a atfedilen söz konusu isimler birtakım hermeneutik tekniklerle hece hece analiz edilmiş, filolojik bir yapı sökümüne uğratarak onlara anlamsal bir açıklık getirilmeye çalışılmıştır (ss. 7-9).

Aslında Mieroop kitabına evrenin ve insanın yaratılışını ele alan mitolojik bir anlatıyla başlayarak bir türden anlatılarla Babillilerin evren-kosmos yapısına dair bilgilerinin sınırlarını ve boyutlarını göstermeyi amaçlamamıştır. O, bu insanların doğada var olan şeyleri sadece mitolojiler aracılığıyla anlamlandırabilecekleri ya da kavrayabilecekleri yönündeki iddiaları eleştirerek⁹ mitolojilerin toplumsallığının yerine daha başka bir hususa dikkat çeker. Şöyle ki, Mezopotamyalılar en temel

⁷ Mieroop, kitabının başlığında Mezopotamya kelimesi yerine Babil’i kullanmayı tercih etmiştir. Kitap boyunca Babil, bir dönem, şehri ya da devleti tanımlamaktan ziyade coğrafi bir alanı imlemektedir. Babil, kuzeydeki Babil şehrinin güneydeki Basra körfezine kadarki Dicle ve Fırat nehri arasında kalan Güney Mezopotamya’nın kültürel sahasını içermektedir.

⁸ Muhtemel anlamı şu şekildeydi: “(tanrı) Tiamat’ın hilelerini engelleyen kral (Marduk), onun (Tiamat) ön ve arka taraflardan sağlamca desteklenmiş silahlarını yok etti”. Parantez içleri şahsıma aittir.

⁹ Marc Van De Mieroop, “Theses on Babylonian Philosophy”, s. 23.

mitolojik anlatılarında bile yazının (çivi yazısının) bilme, anlama ve yorumlama pratiklerindeki gücünden ve etkisinden ziyadesiyle faydalanmışlardır. Bu türden anlatılarda bile çivi yazısının şeyleri düzenlemedeki dinamik yapısının ön plana çıkartılması çabası görülür. Çivi yazısı, yapısı gereği çok geniş bir anlam çeşitliliğini mümkün kılabildiği için, yazıyla üretilen bilgiyi yapısal, fonetik ve semantik içeriği üzerinden çözümlenmeye çalışmak bir bilme ve anlama çabasıyla yakından ilgiliydi (s. 9). Bu türden çabalar Mieroop'e göre bir hakikat keşfi ya da hakikate ulaşmanın bir yoludur. Ancak bana kalırsa çivi yazısı görünüşü ve içerdiği zengin anlam derinliğine rağmen ne bir hakikat cevheri içerir ne de sonu özsel kavrayışla sonuçlanacak bir yol sunabilirdi. Yazıdan kaynaklanan çoklu anlam çeşitliliği ve buna bağlı olarak değişkenlik arz eden bilginin, sürekli devam eden bir çabaya tabi olması nedeniyle bu entelektüel faaliyetlerin öncelikli amacı hakiki olanı bularak kendini sabitlemek değildi. Amaç, durmadan/sürekli, şeyleri (daha iyi) anlamaya çalışmaktı. Bundan dolayı bu faaliyetler nihayetinde bir öze ya da özsel olana kavuşmayı arzulayan teleolojik bir düşünce biçiminin varlığını kesin olarak kanıtlayamaz. Diğer bir deyişle bilgi üretimi veya bilgi üzerine düşünme, bilginin kendisinde var olan bir öze ulaşmaya çalışmıyordu. Mezopotamyalı bilginler çivi yazısını bilgi üretmenin ilham kaynakları olarak gördüler. Zira Mezopotamyalıların düşünce biçimleri temelde yazıya içkin kılındığı için yazıyla ve yazı üzerinden bir düşünce modeli tam da sürekliliğinden-kesintisizliğinden dolayı hakiki olana ulaşmayı vaat edemezdi. Mezopotamya usulü bilme uğraşısının “arayışı” düşünce dünyasını zenginleştirmek için daha fazla bilgi edinmeye odaklanmıştı. Önemli olan yazarak bilgi üretmektir. Metinlerin kim tarafından kaleme alındığının çok büyük bir oranda önemi yoktu. Bu durum binlerce yıllık bir yazılı geleneğin ürünleri olan yüzbinlerce çivi yazılı metnin yazarlarının (kişi ya da kurum ismi) bilinmemesi/belirtilmemesinden de anlaşılabilir.

Eski Mezopotamyalıların çivi yazılı tabletlerinin çok büyük bir kısmında yazar adına rastlanmaz. Onların yazarlık anlayışı özgün fikirlerin, kişisel yorumların ve eleştirel bakış açılarının yoğunluk arz ettiği yeni metinler inşa etmekle değil, genellikle var olan (kadim) metinlerin korunması, aktarılması, düzenlenmesi, derlenmesi ve kopyalanması ile ilgiliydi. Ancak elbette ki yazılı olanın bilgisinin geleneksel yollarla nesillerden nesillere yazılı olarak aktarılma sürecinde yorum tekniklerinin, filolojik çözümlenmelerin veya Sumer ve Akad dilinin gramer yapısının detay bilgisine sahip bilginler/alimler sınıfının entelektüel müdahaleleri her zaman özgün yönler içerebilmekteydi. Eski Mezopotamya'da (modern anlamda) yazarlık hiçbir zaman, bir tanımlanma biçimi olarak, metinlerin ilk var edicileri kavramıyla sınırlandırılmamıştır (ss. 20-26).

Kitabın 2-7. bölümleri sözcük listelerine, kehanet serilerine ve kanunnamelere (genellikle Hammurabi Kanunnamesi olarak bilinen metne) odaklanmıştır. İlk örneklerine MÖ 4. binyılın sonundan itibaren rastlanan kimi örneklerinde on binlerce kelimenin sıralandığı (bazen tematik bir içerikle) Sumerce ve Akadca sözcük listelerinin, MÖ 1. binyılın sonlarına kadar geleneksel bilginin üretildiği, öğrenildiği ve aktarıldığı çevrelerde kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir. Yalnızca eğitim-

öğretim amacına hizmet etmeyen aynı zamanda bilimsel-düşünsel faaliyetlerle de ilgili olan bu listeler, temelde somut ya da soyut şeylerin listeleme mantığıyla kavranabilme olanaklarını içermedeki işlevleri yüzünden oldukça önemsenmiştir. Sözcük listeleri Mezopotamyalıların dünyayı anlamlandırma ve algılama çabalarını yansıtmaktaydı. Bundan dolayı sadece fiziksel bir gerçeklikle ilgili değillerdi. Listelerdeki kelimeler fonetik ve filolojik açılardan anlamsız-mantıksız olabilir ya da gündelik yaşam pratikleri açısından bir değeri ve yeri olmayabilirdi. Zira önemli olan yazılı bir gerçeklik inşasıydı. Listelerdeki kelimelerin seçimi, dizilimi, diğer kelimelerle ilişkisi, çivi yazılı işaretlerin şekil, fonetik ve hece benzerlikleri kendi içerisinde (söz konusu listeye özgü olan) tutarlı bir mantık arz etmekteydi. Örneğin tek bir Sumerce logogramın birden farklı Sumerce hece değeri veya Akadca karşılığı bulunabilmekteydi. Ya da farklı işaretler tek bir anlama gelecek şekilde okunabilmekteydi. Hatta bazı işaretlerin yüzlerce farklı okuma biçimi dolayısıyla anlamı bulunabilmekteydi. Örneğin Sumerce “bar” işaretinin 200 civarı karşılığı bulunabilmekteydi. Bir işaret farklı iki okunuşa sahip olduğunda ortaya bambaşka bir anlam çıkabilirdi. Örneğin aynı çivi yazısı işareti hem “dünyanın kralı” (*šar kiššati*) hem de “yabancı kral” (*šarru aḫū*) olarak yorumlanabilirdi. Çünkü Sumerce “šū” işareti Akadca hem *kiššatu* hem de *aḫū* olarak okunabilmekteydi.¹⁰ Kitapta da ele alınan benzer bir başka örnek Sumerce “TUG₂” olarak okunan logogram ile ilgilidir. Bu logogramın şimdiye kadar dört farklı hece değeri karşılığı tespit edilmiştir (mu-u₄+tu-u₄+nam+u₄-mu-uş). Bu hecesel okunuşlarının her birinin ayrı ayrı Akadca karşılıkları bulunmaktadır. Hatta bir tanesinin (umuş) iki Akadca karşılığı (*temu* ve *milku*) bulunmaktadır ve bu iki Akadca kelimenin anlamları da birbirlerinden farklıdır (ilki, “akıl”; ikincisi “nasihat”) (s. 44). Hiç kuşkusuz bu durumun ilk etapta bir anlaşılma zorluğuna veya karışıklığa yol açabileceği düşünülebilir, ancak Babil epistemolojisi, yöntemi ve yorum bilgisi bu durumların üstesinden kolayca gelinecek bir formasyona sahipti. Sözcük listelerindeki kelimelerin somut dünyada karşılığı olmayan fiziksel gerçek dışılığı, sözde anlamsızlığı, mantıksızlığı ve belki de keyfiligi temelde teorik bir akıl yürütme biçimiyle ilgiliydi ve teorik bilginin alansal sorumluluğunu taşımaktaydı. Önemli olan listeleme mantığı ya da sözcük listelerinin iç mantığı açısından belirli ilkelere dayalı (kelimelerin tematik, semantik, fonetik, analogik ve çivi yazılı işaretlerin görünüşlerine, benzerliklerine, eşanlamlı ve eş sesli özelliklerine göre dizilimleri) bir tutarlılık gösterilmesiydi (ss. 35-87). Sözcük listelerinin hazırlanmasıyla son tahlilde amaçlanan şey söz gelimi “mor renkli” bir “limangonun” (limon+mango) sıkılınca “turuncu renkte tatlı bir bal” akıtmasının olasılığını kaydederek bunu yazılı bir sistem üzerinden düşünmekti.

Babil düşünce sisteminin biçimlerine nüfus edebilmeye olanak sağlayan ikinci kaynak grubu kehanet serileriydi. Gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olaylarla görünür ve gözlemlenebilir şeyler arasında ilişki kurmaya olanak sağlayan bu seriler Mezopotamyalıların yorum bilgilerini ve tekniklerini göstermesi açısından oldukça

¹⁰ Eckart Frahm, “The Perils of Omnisignificance: Language and Reason in Mesopotamian Hermeneutics”, ss. 13-14.

önemliydi. Kehanet mantığı her ne kadar Mieroop nazarında evrene dair şeyleri analiz etmenin, çözmenin ve içerisindeki özü keşfetmenin bir başarısı olarak görülse de kehanetler aslında bir tür poligon alanlarıydı. Her ne kadar bu türden serilerdeki ana cümle-yan cümle ya da neden-sonuç cümleleri arasındaki ilişki bir tür akıl yürütme pratiğinin (“X öyleyse, Y şöyle olacaktır”) yazılı dinamizmüne işaret etse de öze içkin olanı elde etme garantisi hiçbir zaman sağla(ya)mazdı. Kehanet serileri sanılanın aksine çoğunlukla doğada gerçekleşenin ve yaşanan çevrede olup bitenin gözlemlerinin kayıtlarından oluşmuyordu (s. 101). Doğa elbette ki geleceğe dair bazı öngörülerde bulunabilmenin bazı şifrelerini içermekteydi. Ancak bunun birtakım yöntemlere bağlı kalınarak deşifre edilmesi gerekmektedir. İşte bu seriler bu şifrelerin deşifre edilmesinin olasılıklarının sınıdığı yerlerdi. Kehanet serileri tıpkı sözcük listeleri gibi fiziksel bir gerçeklik yerine yazılı bir gerçekliği öncellemekteydi. Yazılı kehanetler kullandığı dil, içerdiği ifade biçimleri ve yapısal benzerlikler açısından teorik olasılıklar içerir ve imkânsız olanın potansiyelini sınardı. Anlamı ve yorumu devreye sokmayı teşvik ederdi. Kehanet serileri söz gelimi “eğer bir yere oturursan, oradan kalkamayacaksın” türünden bir gelecek öngörüsünün “iktidar tatlıdır, kolay kolay bırakılmaz” şeklindeki bir mesajı-uyarayı örtük anlamda ilettiği türden metinlerdi. Ancak bu ilişki yalnızca kültürlü çevrelere has olan yorum bilgisinden ve tekniğinden haberdar olanlar ya da bu konuda eğitilmiş olanlar tarafından kurulabilirdi.

Kitapta ele alınan üçüncü metin türü ise yasa maddeleriydi. Mieroop kitabında kısaca bütün Mezopotamya kanunlarından ve onların tarihsel süreçlerinden bahsetmekle birlikte daha ziyade Eski Babil kralı Hammurabi'nin kanunnamesini mercek altına almıştır. Örneğin 6. bölüm bütünüyle yasa maddelerinin içeriklerinden ve yapısından bahsederek Hammurabi kanunnamesinin kopyalanma ve sonraki dönemlere etkisinin tarihini ele alır. 7. bölümde ise kanunnamenin Babil epistemolojisindeki yeri tartışılmıştır. O, ilk bakışta hukukun alanıyla ilişkilendirilen bu Babil yasa kodeksinin aslında arkasındaki bilimsel-ilmî ilkelerin ve yoruma dayalı tekniklerin sözcük listeleri ve kehanet serilerindeki en çok benzeyen metin olduğunu ileri sürmüştür. Tıpkı onlardaki gibi kanunnamenin de büyük oranda gerçek vakalarla ilgilenmekten daha ziyade teorik bir felsefi içeriğe sahip olduğunu düşünmüştür. Ona göre kanunnamede sözü geçen suçlar ve onlara verilen cezalar öncelikli olarak toplumsal hayatı adaletle düzenlemek anlayışının deneyimlenmiş hukuki pratiklerine karşılık gelmemektedir (ss. 163-165). Tıpkı sözcük listeleri ve kehanet serilerini düzenleyen kâtipler gibi kanunname üzerinde çalışan Babilli kâtiplerin de yapmaya çalıştığı şey temelde bilginin anlam yelpazesini genişletmek ve teorik bir katmanlaşmanın olasılıklarını aramak ve sınamaktır. Bunu da diğer iki metin türüne dayalı düşünce ve kavrama biçimlerine benzer bir şekilde gerçekleştirmişlerdi (ss. 172-173). Ayrıca Mieroop, Hammurabi kanunnamesinin hukuki ve siyasi bir değer taşımaktan ya da kralın adaletini ön plana çıkaran hukuki bir metin olmaktan daha ziyade temelde kralın bilgeliğini gösteren epistemolojik bir değer ihtiva ettiğini ileri sürer. Bu iddiasına birtakım gerekçeler sunar. Bunlardan ilki kanunnamenin içerisindeki birtakım pasajların sonraki dönemlere (bin yıl sonrası bile) tarihlendirilen

farklı metinlerde yer almış olmasıdır. Bu kopyalama faaliyetini metnin içeriğinin tarihselliği konusu açısından değerlendirir. Ayrıca kanunnamenin giriş bölümünde geçen Akadca *kittum* ve *mišarum* kelimelerinin anlamı üzerinden yürüttüğü bir tartışmayla Hammurabi kanunnamesinin felsefi bir değeri olduğu iddiasını sağlamlaştırmak ister. Söz konusu ifadenin genellikle kralın doğruluğu ve adaletli oluşu ile ilişkilendirilmesinin eksik bir etimolojik bakış olduğunu ileri sürerek özellikle *kittum* kelimesinin anlamlarından bir tanesi olan “hakikatin” çoğu zaman göz ardı edildiği üzerinde durur. Ona göre bu kelime yalnızca kralın adalet anlayışına vurgu yapmaz aynı zamanda bu anlayışın bir parçasını oluşturduğu daha yüce/aşkın bir duruma, temsilcisi ya da icracısı olduğu bir hakikat alanına göndermede bulunur. Ayrıca bu durum kralın bilgeliğine de göndermede bulunur. O, Eski Babil kralı Hammurabi’nin daha sonraki dönemlerin Mezopotamya yazılı geleneğindeki ününün de onun bu bilgeliğinden kaynaklandığını ifade etmiştir (ss. 174-175). Açıkçası bu konu tartışmaya oldukça açıktır. Bana kalırsa Mieroop suç ve ceza dikotomisi üzerinden inşa edilen bir metnin alanını hukuktan felsefeye ikame etme konusunu çok ikna edici bir şekilde temellendir(e)memiştir. Zira Hammurabi’nin şöhretinin onun bilgeliğinden kaynakladığı ya da kanunnamenin öncelikli amacının bu bilgeliğin bir kanıtı olarak sunulduğu yönündeki yorumları teyit edecek hatta güçlendirecek çivi yazılı kanıtlar oldukça az ve dolaylıdır. Hammurabi’nin MÖ 2. ve 1. binyıla tarihlendirilen Mezopotamya’nın siyasi, dini ve edebi çivi yazılı metinlerinde adı sıklıkla anılmasına rağmen¹¹ bu metinlerin hiçbirinde kralın bilgeliğine ya da bilgece işlerine doğrudan bir atıf yoktur. Kitapta kralın bilgeliğine kanıt olarak sunulan göz hastalıklarıyla ilgili bir tedavi metninin (*BAM* 159 iv 16’-22’) içinde geçen “Hammurabi’nin göz merhemi” (*teqit igi^{II.MEŠ} ša mHammurabi*) ifadesi ise kralın tıp konusundaki bilgisinin üstünlüğüne, sınırlarına ve içeriğine dair herhangi bir detay sunmaktan uzaktır.¹² Kanunnamenin içerisindeki bazı içeriklerin yüzyıllarca kopyalanması açısından kurulan bir şöhret ilişkisi/biçimi de dahil Hammurabi’nin ünü çok büyük ihtimalle ve genellikle kabul edildiği üzere, kanunnamedeki yasa maddeleri gerçekten yaşanmış vakalarla doğrudan ilişkili olsun ya da olmasın¹³ veya hukuki bir içerik üzerinden kurulmuş bilimsel bir doğası bulunsun ya da bulunmasın, temelde adil kral vasfından kaynaklanmaktaydı. Bana kalırsa Hammurabi Kanunnamesi yenilemeli tekrarın, (birtakım benzerlikler açısından birbirleriyle ilgili yasa maddelerinin oluşturulması) görünüşün ve temsilin (Hammurabi steli ve içeriğindeki yasa kodeksi) bir değer (adalet, eşitlik, güven, meşruiyet vs) olarak sunulabilmesindeki rolünün olasılıklarının sınırlarını tanıdığı bir metindi.

¹¹ Marc Van De Mieroop, *King Hammurabi of Babylon: A Biography*, Blackwell: Oxford, 2005, ss. 122-134.

¹² Bu konuda bakınız: Marc Van De Mieroop, *Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia*, s. 176; Marc Van De Mieroop, *King Hammurabi of Babylon: A Biography*, s. 131; JoAnn Scurlock, *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*, Atlanta: SBL Press, 2014, ss. 364-367.

¹³ Kitapta söz konusu edilen listeleme mantığıyla düzenlenmiş bütün metin türlerinde bu tarz bir ilişkinin (yazılı kayıtların gündelik/pratik karşılığına bir şekilde tekabül etmesi anlamında) olmadığı bütünüyle ileri sürülemez.

Kitabın beşinci kısmı ise iki bölüm halinde ele alınmıştır. Bunlardan ilki (8. bölüm) Babil epistemolojisinin tarihinden bahseder. Bu tür entelektüel faaliyetler MÖ 2. binden Helenistik dönemin sonuna kadar uzanmaktaydı. Anlaşılan bilgi üretimin süreçlerinin etkileri yalnızca Mezopotamya bölgesiyle sınırlı kalmamış aynı zamanda Anadolu’da ve Suriye-Filistin bölgesinde de kendisini hissettirmişti. Babil çivi yazısının MÖ 1. yüzyıldan sonra çok büyük oranda kullanım dışı kalmasıyla (şeyleri kayıt altına almadaki görünür ve örtük gücünün yitirilmesi) birlikte artık bir Babil düşünce ve kavrama modelinin izi sürülememiştir. Bu durum Babil epistemolojisinin çok büyük oranda yazıya bağımlı olduğunu ve dinamizmini yazıyla birlikte muhafaza ettiğini göstermesi açısından oldukça önemli bir göstergedir. İkincisi ise (9. bölüm) Babil epistemolojisi ile çivi yazısı arasındaki sıkı ilişkinin bir değerlendirmesini içerir. Bu bölüm aynı zamanda bütün kitabın adeta kısa bir özeti sunmaktadır.

Microop’un son bölümdeki genel değerlendirmeleri bu yazının da sonuç bölümünü oluşturabilir. Kitabın bütün iddiası “*Babillilerin bir göstergibilimden ziyade bir yazıbilimine (gramatoloji) ihtiyaç duydukları*” üzerinedir. Zira çivi yazısı işaret sayısının fazlalığı ve çeşitliliği nedeniyle çok anlamlılığa oldukça müsaitti. Mezopotamyalılar çok sayıda listeler oluşturdular. Çünkü şeyleri listelemenin bilgiyi anlamadaki ve kavramadaki rollerini gördüler. Sözcük listeleri, kehanet serileri ve yasa maddelerindeki ifadeler ya da maddeler ancak söz konusu serilerdeki diğer içeriklerle birlikte ele alındığında bir anlam ifade edebilmekteydi. Babilli bilginler ve uzmanlaşmış okuryazarlar bu metinlerde yazılı bir dünyanın gerçeklikleriyle ilgilendiler. Muhtemel olanın egzersiziydi bu. Bu, bir yaşama-eyleme geçme tarzıyla değil de bir bilme biçimiyle ilgilenen spekülâtif bir akıl yürütme biçimiydi. Ancak yazılı bilgi üzerine düşünmek bütünüyle dış dünyayı göz ardı etmek anlamına da gelmezdi. Bilgi üretimi ile gözlem arasında ilişki listelerde oluşturulan yazılı gerçekliğin dış dünyadaki sınanması şeklinde olurdu: önce şeyler gözlemlenip sonuçlar kayda geçirilmemiş, kayda geçirilenler sonrasında gözlemlenmeye çalışılmıştır. Kehanet serilerinde bu durum çok açık bir şekilde görülebilmekteydi. Bu durum olasılıkların fiziksel potansiyellerini görmek istemenin tamamen dışlanmadığının göstergesiydi. Sonuç olarak “*yazılı bir dünyayı çalışmak hayal edilemeyen alanları açığa çıkarmaya olanak sağlaması bakımından*” Babil epistemolojisinin temelini oluşturmaktaydı (ss. 219-224).

Sonuç Değerlendirmesi

Sonuç olarak Microop’un bu kitabı felsefenin (felsefi düşüncenin/felsefe geleneğinin) antik Yunanlardan önce var olduğunu kanıtlamaya çalışma çabasının yanı sıra belki de daha ziyade Babillilerin ya da Eski Mezopotamyalıların felsefe, mantık, bilim veya ilim adına ne dersek diyelim şeyler üzerine akıl yürütme çabalarının kendilerine has biçimlerini göstermeyi amaçlar. Her antik kültürde olduğu gibi Eski Mezopotamyalılar da evrene, yaşama ve şeylere dair metafizik bilinmezliklere ilgi duymuşlar ve soyut alanın bilgisini merak etmişlerdir. Onlar, insanın var olma amacına ve onun doğasına has olan bazı evrensel olguları, bunları

kavramlaştırmadan (buna gerek duymadan ya da modern bir kavramlaştırma biçiminden farklı bir yolla) ve sistematik bir kategorizeyle sınırlandırmadan soruşturabilmenin mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir.¹⁴ Mieroop, sözcük listeleri, kehanet serileri ve yasa maddeleri temelinde bir Babil felsefi düşüncesinin ya da epistemolojisinin varlığını terminolojik bariyerleri (örneğin çivi yazılı dillerde “felsefe” anlamına gelen herhangi bir kavram-terim yoktur) aşmaya çalışarak tartışır. Vardığı sonuç, her ne kadar klasik Batı düşünce yapısına, kavram hiyerarşisine ya da bilimsel önyargılara ters düşerse düşsün, Mezopotamyalıların entelektüel bilgi üretiminin, aktarımının, temsiline, yorum bilgisinin ve muhafazasının uzun bir geleneğin önemli bir pratiği ve parçası olduğudur. Onların tüm bu ilmi faaliyetleri birçok hususun yanı sıra şeylere dair hiçbir zaman sona ermeyecek kendilerine özgü kavramsal bir mahiyetin eşlik ettiği dinamik bir akıl yürütme biçiminin etkin olduğu bir anlam arayışıyla ilgiliydi. Belki de soruyu “Eski Mezopotamyalılarda felsefe var mıydı?” yerine, “Mezopotamyalılara göre felsefe neydi?” şeklinde sormak, binlerce yıl devam eden yazılı bir geleneğin düşünceyle ilişkisinin derinliğini daha oturaklı anlamak açısından daha yerinde olabilecektir.

Kaynaklar

- Crisostomo, Jay, “Language, Translation, and Commentary in Cuneiform Scribal Practice”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 5/1-2, 2018, 42-56.
- De Boer, Rients, “Mieroop, M. Van De- Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia”, *Bibliotheca Orientalis* LXXIV/5-6, 2017, 600-602.
- Derrida, Jacques, *Gramatoloji*, (Çeviren: İsmet Birkan), Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2011.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Greklerden Önce Felsefe: Kadim Babil’de Hakikat Arayışı”, *Arka Kapak Dergisi* 18, 2017, 16.
- Frahm Eckart, “The Perils of Omnisignificance: Language and Reason in Mesopotamian Hermeneutics”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 5/1-2, 2018, 1-23.
- Gadamer, Hans-Georg, *Hakikat ve Yöntem*, (Çevirenler: Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan), Cilt I, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.
- Piccin, Michela, “Van De Mieroop (M.). Babylonian Philosophy: Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia”, *The Classical Review* 69/2, 2019, 612-614.
- Scurlock, JoAnn, *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*, Atlanta: SBL Press, 2014.
- Van De Mieroop, Marc, *King Hammurabi of Babylon: A Biography*, Blackwell: Oxford, 2005.
- Van De Mieroop, Marc, *Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia*, Princeton: Princeton University Press, 2016.

¹⁴ Michela Piccin, “Van De Mieroop (M.). Babylonian Philosophy: Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia”, *The Classical Review* 69/2, 2019, s. 614; Rients de Boer, “Mieroop, M. Van De- Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia”, *Bibliotheca Orientalis* LXXIV/5-6, 2017, s. 602.

- Van De Mieroop, Marc, “Theses on Babylonian Philosophy”, *Journal of Ancient Near Eastern History* 5/1-2, 2018, 15-39.
- Van De Mieroop, Marc, “Babil Felsefesi Üzerine Tezler”, (Çeviren: Gökhan Kağnıcı), *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* VI/2, 2020, 231-258.
- Yılmaz, Merve Nur, “Marc Van De Mieroop. Babylonian Philosophy: Philosophy Before the Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 23/44, 2018-1, 169-174.

Gökhan Kağnıcı*

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, 35620, Balatçık, Çiğli-İzmir/Türkiye, gokhan.kagnici@ikc.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-8357-6624